

SUMMARY

Slander and libel in Trondheim 1935–1963

One's honour has always been protected by law in Norway ever since the days when regional law prevailed. Whereas there were numerous cases involving defamation of character in the old legal records, today they are seldom seen in the law courts, and in the police files. A marked reduction in such cases can be traced from the middle of the 1960s onwards.

This inquiry examines defamatory cases reported to the Trondheim police from 1935 to 1963, and the decline in the number of such reports is discussed.

There were numerous reasons for people reporting alleged libel. Typical were domestic quarrels, allegations of incompetence and unreliability at work, allegations of aggressive behaviour, or mental retardation. The most common reasons involving the police were economic dishonesty, sexual offences, and problems caused by the war.

About 80 % of cases originated from trivial daily events. Disagreements between neighbours leading to verbal abuse and reports to the police could often be correlated with poor living and working conditions, and the fact that Norway was an occupied country.

Men and women from all social ranks were involved in defamation cases, but the majority of men were unskilled workers and lower-level staff, whilst the majority of women were working class housewives. From 1940 onwards more women were involved than men, though towards the end of the period examined the numbers became similar. Women were predominant in immorality cases, whilst in cases of economic dishonesty, men predominated.

The most frequent charges were raised by men and women within their own social circles, where it was regarded as most important to defend one's honour.

In general, the police were trusted, and they succeeded in resolving many cases. Almost none got as far as the courts. Most people were probably more interested in clearing their names, and threatening the libellers, than in pursuing criminal prosecution. They probably did not realize how small their chances were of actually winning such cases, and the outcome of making a report to the police must have been a disappointment to those who really wanted their cases brought to court.

Today, defamation cases between private individuals are rare, for many reasons. A changing society, improved living conditions, new lifestyles, better working conditions and hours, have all probably played a part. Likewise, the diminished authority of the police, the judicial system, the church and schools, as well as changing morality, are likely causes. The court's and the police interpretation and practice of defamation law over a long period has probably resulted in a reduction in public prosecutions, followed by a reduction in the number of cases reported.

It remains to be seen whether the recent increase (from 1985 onwards) in reported and investigated defamation cases is a permanent tendency, and if so, why.

Kari Helgesen, f. 1938, cand. philol. 1981. Arkivar ved Statsarkivet i Trondheim 1985.

Fagbevegelsen under NS-styre – et «tomt skall»?

TERJE HALVORSEN

Det har lenge vært en etablert «sannhet» at Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon i pakt med parolen fra motstandshold ble forvandlet til et «tomt skall» etter at NS fikk overta kontrollen med organisasjonen i september 1941. Ut fra en undersøkelse av Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund konkluderes det i artikkelen med at metaforen er lite dekkende. Størstedelen av forbundets tradisjonelle organisasjon var fortsatt i virksomhet, om enn med klart redusert og stadig synkende aktivitet over klubbnivå. Boikott av forbundsledelsen var likevel en realitet, men den var aldri total.

I artikkelen argumenteres det også – med utgangspunkt i en hittil uutnyttet tysk kilde – for at oppslutningen om utmeldingsaksjonen i 1942 var under halvparten av det en hittil har antatt. Det drøftes også hvorfor såvidt mange ikke deltok i denne aksjonen og hvorfor mange heller ikke sluttet opp om kontingentstreiken i 1944.

Da Reichskommissar Terboven i juni 1941 svarte på protestskrevet av 15. mai fra de 43 organisasjonene, var det med arrestasjoner og med enten å oppløse organisasjonene eller å sette dem under NS-kontroll. Bare Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL) gikk fri. Parolen fra motstandshold ble som kjent å møte det tyske anslaget med utmelding eller annen form for boikott. Da også Landsorganisasjonen ble påtvunget kommissariske ledere fra NS i september, forbød en tysk forordning utmelding. Men boikottparolen gjaldt fra nå av også AFL.¹

Hensikten med boikottparolene var å tømme organisasjonene for vanlig organisasjonsliv og dermed redusere dem til rene papirstrukturer. Fra motstandsbevegelsens side ble det derfor viktig – og vanlig – å framstille dette som et mål som ble nådd. I samtiden var «tomt skall» og tilsvarende en hyppig brukt metafor når situasjonen i disse organisasjonene skulle illustreres. «...bare et tynt skall uten innhold», skrev for eksempel det illegale *Fri Fagbevegelse* om Landsorganisasjonen i slutten av november 1941 og slo fast at organisasjonen hadde «...opphørt å eksistere».² «Nazistenes fagorganisasjon ligger der død og forlatt...», erklærte AFLs formann ved krigsutbruddet Konrad Nordahl over NRK/London Radio ett år etter at NS hadde overtatt.³

1 Se f.eks. Berit Nøkleby, *Nyordning*, bd. 2 i M. Skodvin (red.), *Norge i krig*, Oslo 1985: 146ff og 193ff.

2 *Fri Fagbevegelse* nr. 43, 29. november 1941.

3 Gjengitt i Berit Nøkleby, *Holdningskamp*, bd. 4 i M. Skodvin (red.), *Norge i krig*, Oslo 1986: 158 (ramme).

102679

Historikerne og de «tomme skall»

Blant historikere har det vært en klar tendens til å overta både NS-motstandernes virkelighetsbeskrivelse og metaforen «tomme skall». Det gjelder særlig for de organisasjonene som ble stilt under NS-kontroll sommeren 1941, men også langt på vei i beskrivelsen av fagbevegelsen. Senest i oversiktsverket *Norge i krig* fra midten av 1980-tallet skriver Berit Nøkleby allment om situasjonen i de NS-kontrollerte organisasjonene på forsommeren 1942 at «...medlemmene hadde forlatt sine organisasjoner. NS satt tilbake med tomme skall...».⁴ Hun gjentok dermed det andre hadde skrevet før. For eksempel brukte Jorunn Bjørgum i sin forbundshistorie om NKIF også metaforen «et <...> tomt skall» om fagorganisasjonen generelt.⁵ Ole Kr. Grimnes valgte et annet bilde og uttrykte seg mer nyansert, men beskrev de organisasjoner der medlemmene ble stående som formelle medlemmer på en måte som lå tesen om det «tomme skall» nær: «...many organizations either ceased to function completely or became shadow of their former selves...».⁶ Metaforen «tomt skall» o.l. vil lett skape en forestilling om en generelt ikke-fungerende fagbevegelse. Det er trolig forklaringen når et fagforbund omtales som ett av få unntak innen AFL fordi det kunne vise til fortsatt, om enn sterkt redusert, virksomhet under hele krigen.⁷ Vi står dermed overfor en virkelighetsvurdering og bildebruk som har sine røtter i krigsårene og som har vært utbredt også i etterkrigstidens historieskriving.

Den historiske forskning har imidlertid i liten grad testet tesen om det «tomme skall» mot et konkret empirisk materiale. Det skyldes ikke minst at forskning om fagbevegelsen under krigen inntil nylig har vært av svært begrenset omfang. I de senere års populære jakt på lakuner i tidligere okkupasjonsstidsforskning kan derfor dette feltet inkluderes. Dypest sett gjenspeiler lakunene først og fremst at den totale forskning om okkupasjonsstiden har vært relativt begrenset fra det faghistoriske miljøets side. Selv om bildet har endret seg noe i de senere årene, er noe samlet krafttak tilsvarende prosjektet «Sverige under andra världskriget» med godt over 20 avhandlinger om ulike emner likevel aldri blitt tatt – eller bevilget penger til – her i landet.

Den begrensede forskning om fagbevegelsen under krigen kan illustreres

4 Nøkleby 1986: 156.

5 Jorunn Bjørgum, *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund. Gjennom 50 år 1923-1973*, Oslo 1973: 301.

6 Ole Kr. Grimnes, *The Beginnings of the Resistance Movement*, i H.S. Nissen (Ed.), *Scandinavia during the Second World War*, Oslo – Bergen – Tromsø og Minneapolis 1983: 196.

7 Jfr. Trond Bergh og Lill-Ann Jensen, *Posten kommer! Bilder av Norsk Postforbunds historie 1901-1991*, Oslo 1991: 73: «...Som et av svært få LO-forbund holdt Postforbundet virksomheten gående under hele krigen. Men aktiviteten sank og begrenset seg stort sett til å behandle søknader fra medlemmer om økonomisk støtte».

ved en gjennomgang av *Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens Historie* (TFAH) 1976-1986 og etterfølgeren, årboka *Arbeiderhistorie* 1987-1991. De har tilsammen hatt ca. 40 hovedemner. Ingen av disse gjelder okkupasjonsstiden – den perioden da den politiske og faglige arbeiderbevegelse sto overfor sin alvorligste trussel noensinne. Av ca. 200 artikler og debattinnlegg gjelder to krigstiden direkte – det ene bidraget peker likevel primært inn i etterkrigstiden.⁸ Siden slike publikasjoner først og fremst trekker veksler på løpende forskning, sier dette mye om forskningssituasjonen på feltet gjennom disse 15 årene. Et tilsvarende studium av *Historisk Tidsskrift* endrer ikke dette bildet.

Det bindet av Landsorganisasjonens historie som dekker okkupasjonsstiden, inneholder interessante og nyttige informasjon. Men det er sterkt preget av forfatterens politiske sym- og antipatier og er lite analyserende. Ut fra en faglig vurdering er det høyst mangelfullt.⁹

De fleste forbundshistorier har inntil nylig vært skrevet av rørsias egne folk. De er som regel summariske og lite problemorienterte i sin framstilling av okkupasjonsstiden. De ytterst få faghistorikere som ble engasjert, har også veket tilbake for systematiske undersøkelser av organisasjonspolitiske problemstillinger for NS-fasen. Det kan ofte skyldes kombinasjonen av oppdragsforskningens knappe tidsrammer og det tidkrevende ved å gå inn i de særegne forhold og problemer en står overfor i denne perioden. Den etablerte sannhet om de «tomme skall» må også skape tvil om det ville være bryet verd. Rimeligvis er dette forklaringen på at for eksempel Jorunn Bjørgum valgte å avslutte sin framstilling av okkupasjonsstiden allerede med NS-overtakelsen av fagbevegelsen i september 1941. Hun viser til den tidligere utsendte boikottparolen for denne situasjonen og konkluderer med at fagbevegelsen dermed «...i realiteten hadde opphørt å eksistere...».¹⁰

Den undersøkelse av Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund (NJ&MF) under NS-styre som artikkelforfatteren påbegynte i 1987 som del av en allmenn forbundshistorie etter 1940, var derfor å betrakte som et første virkelig spadestikk på forbundsnivå.¹¹ En hovedkonklusjon var at tesen om det «tomme skall» var alt for kategorisk og unyansert og måtte modifiseres betydelig for dette forbundets vedkommende.¹²

8 Det gjelder Øyvind Stenersen, Samarbeidslinjen blir til. Om LOs planleggingsvirksomhet under krigen, i *TFAH* nr. 2, 1977. Det andre bidraget er Tore Pryser, LO og Norsk Front. LO-sekretariatet i Stockholm og registreringen av norske kommunister i Sverige under krigen, i *Arbeiderhistorie* 1989.

9 Alfred Skar, *Under okkupasjonen 1940-1945*, bd. 4 i *Fagorganisasjonen i Norge*, Oslo 1949.

10 Bjørgum 1973: 300

11 Terje Halvorsen, *Jern og Metall 100 år*. Bd. 2 1940-1991, Oslo 1990: del I.

12 Ibid: 87-91

Dette ble i mellomtiden også bekreftet for AFL generelt i Tore Pryser's framstilling i serien *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* – en framstilling som typisk nok hadde krevd betydelig primærforskning.¹³ Pryser har i mellomtiden utdypet vår viten om og det mer nyanserte bildet av det kommissariske AFL i en ny bok.¹⁴

Det er etter dette i det minste klart at «tomme skall» ikke med rimelighet kan assosieres med passivt eller initiativløst lederskap i fagbevegelsen på felter som lønsspørsmål, forsyninger, arbeidsmiljø og sosiale reformer. De kommissariske ledere i AFL og delvis på forbundsplan gjorde iherdige forsøk på å oppnå forbedringer eller bremse forverring for medlemmene, om enn ikke bare av ren idealisme. Det kan være grunn til å understreke at de åpenbare legitimitetsproblemer de enkelte ledere og NS som bevegelse sto overfor, i seg selv måtte skape et behov for konkrete forbedringer å vise til. At disse framstøtene stort sett strandet på de tyske økonomiske prioriteringene, er riktignok den annen side av samme sak. Den krig som brakte NS-lederne til makten i fagbevegelsen, gjorde det samtidig umulig for dem å realisere sine ærgjerrige prosjekter.¹⁵

Det er derfor bare den – riktignok overveiende – del av det tradisjonelle organisasjonsliv som forutsatte samspill med medlemmene, som i tilfellet kan ha vært et «tomt skall». Hensikten med denne artikkelen er å drøfte i hvilken grad den populære metaforen er treffende for den faktiske situasjonen i fagbevegelsen på disse feltene fra september 1941 og til frigjøringen. Jeg vil først og fremst prøve tesen på forbundsnivå – med utgangspunkt i min egen forskning om Jern og Metall. Noen spørsmål vil bli vurdert mer inngående enn det bokprosjektets rammer tillot.

Det er da først og fremst normalsituasjonen i forbundet som er interessant å studere – i den grad det er et meningsfylt begrep i en så unormal tid. Men i tillegg vil jeg drøfte effekten innen forbundet og resten av Landsorganisasjonen av to spesielle aksjoner motstandsledelsen innen AFL satte igang for å gjøre organisasjonen til et tomt skall også formelt.

Det kommissariske Norsk Forbund for Jern- og Metallindustrien – en «case study»

Tesen om det «tomme skall» må presiseres for å kunne vurderes. Hvor bokstavelig skal en kreve den oppfylt for å se den som verifisert – og metaforen dermed som dekkende? Hvilke deler av eller nivåer innen et

¹³ Tore Pryser, *Klussen og nasjonen. 1935-1946*, bd. 4 i A. Kokkvoll og J. Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo 1988.

¹⁴ Tore Pryser, *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*, Oslo 1991.

¹⁵ Se Pryser 1988 og Pryser 1991 og Halvorsen 1990: 63ff. Om NS' sosiale visjoner og reformtanker, se Øystein Sørensen, *Solkors og solidaritet. Høyreautoritær samfunnstenking i Norge ca. 1930-1945*, Oslo 1991.

forbund skal den gjelde for? Ulike svar her kan føre til ulikt resultat.

Da Reichskommissar Terboven innsatte NS-ledere i Landsorganisasjonen, hadde han lært av erfaringene med de øvrige organisasjonene noen måneder tidligere. Han ga derfor samtidig en forordning som innførte organisatorisk «stavnsbånd»: de tillitsvalgte på alle nivåer ble pålagt å fortsette i sine stillinger, og det ble forbudt for medlemmene å melde seg ut eller å slutte å betale kontingent.¹⁶ De fratredelser som likevel fant sted i Jern og Metalls hovedstyre etter hvert, skyldtes derfor enten rasjonalisering som følge av sammenslåingen til industriforbund (med Formerforbundet og Gullsmedarbeiderforbundet), arrestasjoner eller at kommissarisk leder Birger Aamodt unntaksvis fant å ville innvilge en søknad om å fratre.

Dette innebar at det ved siden av den kommissariske leder fortsatt fantes et hovedstyre, et representantskap og en forbundsadministrasjon bestående av folk som ikke tilhørte NS. Under denne NS-kontrollerte forbundsledelsen i Jern og Metall fantes det så et inntakt, ordinært organisasjonsapparat – fra distriktskontorer og stedsstyrer ned til avdelingene og videre til klubb og eventuelle faggrupper på den enkelte bedrift. Dette regionale og lokale organisasjonsapparat ble *ikke* overtatt av NS. Boikottparolen fra det illegale Faglig Utvalg og fra *Fri Fagbevegelse* gjaldt derfor normalt heller *ikke* disse nivåene i forbundet.

Disse organene hadde fortsatt en rekke oppgaver av tradisjonell art å ivareta. En kan her bare peke på den desentraliserte struktur lønnsfastsettelsen tradisjonelt hadde innen dette forbundet – med Verkstedoverenskomsten som en rammeavtale basert på minstelønnssetninger med mulighet for tillegg. Selv om det var forbud mot generelle lønnstillegg, forekom tariffvister nå som før og involverte klubber, av og til avdelingsstyrer – og om nødvendig – høyere nivåer.

Møtevirksomheten på medlemsnivå ble sterkt redusert, men opphørte ikke helt – særlig ikke på klubbnivå. På styrenivå fortsatte den i større omfang, men også her i redusert omfang og med nedadgående tendens.

Mens forbundets stedsstyre for Oslo fra mars 1940 til mars 1941 hadde hatt 40 styre- eller arbeidsutvalgsmøter, sank det i tilsvarende periode 1942-43 til åtte møter og 1943-44 til seks møter. For 1944-45 oppgis bare «få» møter. De felles medlems- og tillitsmannsmøter (tilsammen 11 i 1940-41) forsvant helt. Antallet saker som ble behandlet var henholdsvis 173 i 1942-43 og 92 i 1943-44. Det tilsvarende «normale» tall for 1940-41 oppgis ikke, men må ut fra den langt større møtefrekvens ha ligget mye høyere.¹⁷

¹⁶ Se f.eks. Pryser 1988: 322. Forordningen ble gitt 13. september 1941.

¹⁷ NJ&MFs Oslo-avdelinger. Beretning over Stedlige styres virksomhet 15. mars 1940 til 15. mars 1941, Oslo 1941: 9, og tilsvarende for samme periode 1941-1942, Oslo 1942: 8, for 1943-44, Oslo 1944: 9. Opplysningene om 1944-45 er ikke eksakte, men peker mot ytterligere redusert aktivitet bl.a. pga. distriktssekretærens sykdom. De finnes i den tilsvarende beretning for 8. mai 1945 til 15. mars 1946, Oslo 1946: forord.

På avdelingsnivå kan Mekanikernes forening i Oslo, der den kommissariske leder hadde vært formann før krigen, tjene som eksempel. Frekvensen for styremøter viste ikke noe drastisk fall: fra 12 i 1941 til 11 i 1942, 10 i 1943 og 8 i 1944. Medlemsmøter opphørte derimot, bortsett fra at det i 1943 og 1944 ble holdt generalforsamling med begrenset mulighet for nyvalg.¹⁸ Gjenvalg var det vanlige, men i 1944 brukte en ifølge beretningen denne muligheten til å vrake kommissarisk leder Aamodt til de valgte verv han hadde hatt. Deltakelsen på de to møtene var lav. «De frammøtte består bare av styret og noen få utenom». Styrets oppgaver ble også redusert til rene rutinesaker.¹⁹

På klubbnivå har trolig medlemsmøteaktiviteten variert betydelig. Generelt kan vi gå ut fra at den også der var klart redusert og hadde en synkende tendens fram mot 1945. Klubbstyrene må imidlertid ha hatt hendene fulle mange steder. Verkstedoverenskomsten krevde supplerende bedriftsvisse avtaler, og i tillegg var klubbstyret oftest involvert, formelt eller uformelt, i spørsmål om personlige tillegg, akkordbruk og akkordberegning, arbeidsmiljø, arbeidstøy etc. I en situasjon med tysk veto mot generelle lønnstillegg måtte disse lokale smutthull bli enda viktigere enn under normale forhold. «Forbundet mot lønnsstopp er (...) søkt omgått på en rekke forskjellige måter...», bekreftet arbeidsgivermotparten etter frigjøringen.²⁰ På den måten ble den gjennomsnittlige nominelle timefortjenesten økt med 17 prosent fra høsten 1940 til høsten 1944, noe som i det minste bidro til å bremse nedgangen i reallønn.²¹

I tillegg til slike tradisjonelle oppgaver skapte okkupasjonsårenes nøds- og mangelsamfunn en rekke nye problemer som mange klubbstyret måtte ta hånd om. «...Arbeidsutvalgets oppgave ble, ved siden av det vanlige klubarbeid, å sette igang tiltak for å sikre klubbens medlemmer mat og brensel til vinterforsyning...», heter det i beretningen om det arbeidsutvalg klubben på Akers mek. Verksted i Oslo valgte våren 1942.²² Klubben kom i løpet av krigsårene til å kjøpe inn større mengder klippfisk, tørrfisk, sild, sardiner og tran til medlemmene. Andre klubber kunne varte opp med enda mer variert meny. Klubbstyret satte også ned en egen «potetkomité» som tegnet leveringskontrakter med gårdbrukere mot at arbeiderne hjalp

18 I 1943 tillot AFLs kommissariske leder Odd Fossum nyvalg på inntil tre styremedlemmer, men de valgte måtte godkjennes av den kommissariske forbundslederen, jfr. Halvorsen 1990: 69.

19 Mekanikerne Forening 70 år. Beretning for 1940-1950, Oslo 1950: 10-13. Den tilsvarende beretning for 1930-40 inneholder ingen opplysninger om antall styremøter, slik at en sammenlikning ikke er mulig.

20 Teknologibedriftenes Landsforenings arkiv, De Mekaniske Verksteders Landsforening (heretter MVL), boks Årsberetning 1940-51. Hovedstyret. Beretning for tiden 9. april 1940 til 8. mai 1945: 3, stensilert.

21 Halvorsen 1990: 600, tabell. Tallene for 2. kvartal var i de to årene hhv. 162,8 øre og 190,9 øre.

22 Gjengitt etter *ibid*: 132

til med innhøstingen. Den siste harde krigsvinteren 1944-45 hadde klubben en egen komité som fartet landsbygda rundt på jakt etter mat.²³ En undersøkelse i forbundets regi fra november 1942 viste at 36 klubber som representerte en firedel av forbundets medlemsmasse hadde organisert slike matinnkjøp til sine medlemmer.²⁴ Det gjaldt først og fremst de store klubbene. Men dem fant en primært i de større byene, der problemene var størst.

Ved siden av å virke som innkjøpslag kunne klubben også drive eget «kollektivbruk», oftest i samarbeid med bedriften. Produksjonen spente fra poteter, grønnsaker og tobakk til griser, kaniner og høns.

I tillegg var klubbene gjerne initiativtakere og pådrivere for å få bedriftene til å servere varm mat til de ansatte og yte ulike former for økonomisk krisehjelp. I november 1942 hadde 180 bedriftsclubber hatt konferanser med bedriftsledelsen om mat, forsyninger, lån etc. Det var noe under halvparten av klubbene, men de representerte to tredeler av forbundets medlemmer. Og de hadde oppnådd at nesten halvparten av forbundets 35 000 medlemmer hadde daglig matsservering på arbeidsplassen.²⁵

Slik var mange klubber organer for solidariske fellesløsninger som kom i tillegg til den individuelle matauk og øvrige kamp for å overleve i en vanskelig tid.

Alt dette viser at det under forbundsledelsens nivå fortsatt eksisterte et fungerende organisasjonsapparat, bemannet med de ordinært tillitsvalgte uten noen tilknytning til NS. Dette apparatet hadde utvilsomt opplevd en funksjonstømming, særlig på stedsstyre- og avdelingsnivå. På klubbstyrenivå var dette trolig mindre påtakelig, og der hadde en som vist fått en rekke utradisjonelle oppgaver i tillegg til og til dels til fortrensel for de ordinære. «...Klubbstyrene driver fortsatt et meget godt faglig arbeid rundt om på verkstedene...», rapporterte en tillitsmann om situasjonen i Oslo sommeren 1943.²⁶

Tatt bokstavelig er derfor metaforen «tomt skall» ikke dekkende for denne store del av forbundets organisasjon, og den villeder trolig mer enn den gir riktige assosiasjoner. Derimot står vi klart overfor et skall med redusert og stadig minkende innhold. Men tilnærmet tomt ble det ikke før eventuelt det siste tre kvarte krigsåret – og selv da kan metaforen bare brukes med forbehold.

23 *Ibid*: 133

24 *Ibid*: 134

25 *Ibid*: 135-136

26 Arb.bevegelsens arkiv Oslo (heretter AA), AFLs Stockholmsarkiv (Lars Evensens arkiv). Boks XI, mp. Rapporter Sverige, rapport av 19.07. 1943 fra Jens Østlie.

Det var imidlertid den NS-ledete *forbundsledelsen* og dens arbeidsområde boikottparolen normalt rettet seg mot. «La nazipampene sitte arbeidsløse på våre myrdede og deporterte kameraters kontorer!»²⁷ I hvilken grad ble så dette arbeidsområdet reelt redusert til et «tomt skall»?

I forbundets hovedstyre og representantskap var det som nevnt påbudt å fortsette. Frammøtet var bra i 1942, også fra det flertallet som drev aktivt motstandsarbeid, men sank så i 1943 og særlig i 1944, uten at represalier ble truffet. Frammøtet i representantskapet følger samme mønster – i 1944 møtte bare halvparten av de ordinære representanter eller vararepresentanter. Dette skyldtes riktignok ikke bare boikott, men også tyske arrestasjoner.²⁸

Møtefrekvensen i hovedstyret sank drastisk. Mens det i de åtte første månedene 1941 hadde vært avholdt 3,87 møter pr. måned, sank det til 0,75 i de fire siste – etter at NS hadde overtatt. I de følgende årene holdt den seg på dette siste eller enda lavere nivå.²⁹

Saksmengden ble redusert tilsvarende. Holder en søknadene til forbundets hjelpekasser utenfor, utgjorde antallet punkter på sakslisten første halvår 1943 og 1944 bare ca. 15 prosent av det tilsvarende tall for første halvår 1941.³⁰ Nedgangen var i virkeligheten enda større, da det i hovedstyret for det sammenslåtte forbundet også ble behandlet saker som før hadde hørt inn under Former- eller Gullsmedarbeiderforbundet.

Disse tallene viser klart at omfanget av det arbeid hovedstyret utførte, ble drastisk redusert. Det må også gjenspeile en klar nedgang i hele forbundsadministrasjonens virksomhet. Siden Aamodt som «fører» sto friere til å ordne saker uten hovedstyrebehandling, kan vi likevel ikke slutte at denne siste nedgangen nødvendigvis var like stor som tallene for hovedstyresaker indikerer. Noe av nedgangen må dessuten skyldes den sentralisering som NS-ledelsen i AFL gjennomførte – med overføring av oppgaver fra forbundene til AFLs voksende administrasjon. Med disse forbeholdene må det likevel være rimelig å lese også en klar *boikottatferd* fra lavere organisasjonsledds side ut av disse tallene.

En nærmere gjennomgang av de hovedstyresakene som var eksternt innkomne saker, viser at den største kategoriën hele tiden var *tariffsaker* – overveiende lokale overenskomster eller tvister. De ble i noen tilfeller oversendt via arbeidsgiverorganisasjonene NAF eller MVL, men som regel fra en av partene på bedriften.³¹ I forhold til tre undersøkte måneder våren 1941 ga våren 1942 ikke noe dramatisk fall – fra 11,3 til 8,6 pr. måned.

²⁷ *Fri Fagbevegelse* nr. 31, 1942, 22. august.

²⁸ Halvorsen 1990: 70 og 89.

²⁹ Tallene var 0,5 i 1942 og 1943, 0,75 i 1944 og 0,5 de fire første månedene i 1945. De er beregnet av forfatteren på grunnlag av forbundets hovedstyreprotokoll i Fellesforbundets arkiv.

³⁰ Tallene var hhv. 59, 66 og 400.

³¹ Det framgår vanligvis ikke av protokollen om det var bedriftsledelse eller klubb som var avsender, og praksis kunne variere.

Deretter var det imidlertid drastisk nedgang – 3,8 våren 1943, 2,3 i 1944 og 0,5 de fire første vårmånedene 1945.³²

Dette viser at den formelt påbudte og gjennom mange år institusjonaliserte praksis med å oversende lokale overenskomster til hovedstyret for godkjenning, fortsatt ble fulgt i 1942. Om dette skyldes gammel vane eller frykt for konsekvensen av å bryte formelle regler, er vanskelig å si. Det drastiske fallet fra 1943 gjenspeilte neppe en tilsvarende nedgang i overenskomster, men må forklares med bevisst ignorering av bestemmelsene. Boikottatferden hadde dermed også nådd dette området. Det var særlig uløste tvister som nå fortsatt gikk til forbundsledelsen.

Men også tvistene forsøkte ofte begge parter å eliminere uten å blande inn forbundsledelsen. MVLs beretning bekreftet at «...arbeiderne etterhånden også ble mere og mere uvillig til å henvende seg til sitt naziledete forbund og derfor også var interessert i å finne en løsning på stedet».³³ Lyktes det ikke å løse saken på bedriften, sto likevel de overordnede, ikke NS-besatte organisasjonsledd til disposisjon. Særlig ser distriktssekretær Frank Hansen i Oslo ut til å ha fanget opp mange av de henvendelser som tidligere ville gått videre til forbundsledelsen. Det gjaldt både fra tillitsmennene i forbundet og fra MVL. Ifølge MVLs beretning ble problemene da gjerne løst ved personlig kontakt og uten formell protokoll, for å ha ryggen fri i forhold til den kommissariske forbundsleder.³⁴

Forbundslederen hadde imidlertid flere sterke kort som gjorde det vanskelig å sjalte ham helt ut. Han disponerte, innen de rammer som var gitt, forbundets økonomiske ressurser. Og han representerte et nødvendig ledd på «tjenestevei» til statlige instanser. Går vi til de øvrige sakstyper på hovedstyrets dagsorden, ser vi at eventuelle boikottønsker måtte vike når grunnleggende materielle behov eller elementær overlevelsesstrategi tilsa det. Tallet på søknader til forbundets hjelpekasser gikk *ikke* ned i forhold til 1941, med innlysende unntak for arbeidsløshetskassen.³⁵ Midlene som forbundet bevilget til medlemmer som ble rammet av eksplosjonsulykkene på havnene i Oslo i 1943 og Bergen 1944, ble formidlet via distriktskontorene og krevde ikke individuell behandling i hovedstyret. Men skader og tap ved bombeangrep, som ved Kjeller flyplass i 1944, medførte søknader om støtte til hovedstyret.³⁶ Også i andre tilfeller henvendte nedstedte enkeltmedlemmer eller deres etterlatte seg til forbundsledelsen med anmodning om hjelp – oftest via avdelingsstyre eller distriktskontor.

Om en imidlertid holder denne type saker utenfor, gikk gruppen øvrige

³² Tallene for 1941 bygger på januar, april og juni, for de øvrige årene på hele første halvår.

Disse siste viser at de tre valgte månedene for 1941 må antas å være representative også for de øvrige.

³³ Som note 20, s. 5

³⁴ *Ibid*: 6

³⁵ Denne slutningen baserer seg ikke på en detaljoppstilling, men på et omtrentlig overslag.

³⁶ NJ&MF. Protokoll fra hovedstyremøter 12.05., 21.06. og 20.10. 1944.

henvendelser fra lavere organisasjonsnivåer drastisk ned allerede fra våren 1942. Mens det i de tre undersøkte månedene våren 1941 hadde vært 9,6 slike henvendelser pr. måned, sank det til 1,66 i første halvår 1942 og deretter gradvis nedover til 0,25 i de fire første månedene av 1945.³⁷ Særlig var det påfallende at en type henvendelser opphørte fullstendig: invitasjoner til forbundsledelsen om å la seg representere på møter, jubileumsfester etc. Selv om slike arrangementer nå ble sjeldne, må det også gjenspeile en boikott.

Alt i alt må en på bakgrunn av disse tallene kunne fastslå at boikott av forbundsledelsen var en realitet allerede fra 1942 – og den ble tydeligere og mer omfattende for hvert år fram til frigjøringen.

Boikotten ble imidlertid aldri total i den forstand at den omfatter alle medlemmer og organisasjonsledd og alle typer saker. Den fysiske og materielle overlevelse hadde prioritet og kunne tillate unntak fra boikottlinjen – enten det gjaldt hjelp til å få tilfluktsrom på bedriften eller nødvendig økonomisk støtte. Formelle regler og innarbeidet praksis lot også langt på vei tariffsaker være unntatt fra boikotten ennå i 1942 – først deretter ble den effektiv også på dette feltet. Fortsatt kunne likevel uløste lønnstvister, arbeidsmiljøproblemer eller oppsigelser i noen tilfeller gjøre det nødvendig å bringe forbundsledelsen inn i saken for å få en tilfredsstillende løsning. Så sent som i desember 1944 telegraferte et medlemsmøte i avd. 86 Sandnessjøen etter støtte fra forbundsledelsen mot lønnsnedslag – og fikk det.³⁸

Når medlemmenes egne behov og plikten til å gi tilbakemelding på forbundsledelsens henvendelser var sammenfallende, som ved forbundets undersøkelser av arbeidsmiljø november 1941 og forsyningsspørsmål november 1942, ble resultatet at spørsmålene ble besvart av klubber som til sammen representerte over 90 prosent av medlemmene.³⁹

Alt i alt ble likevel forbundsledelsens tradisjonelle arbeidsfelt i forhold til medlemmene et betydelig «tommere skall» enn forbundets totale organisasjon og arbeidsområde. Men helt tomt ble, som vi har sett, heller ikke dette skallet. Den motstandspolitiske markering måtte her som ellers veies mot medlemmenes materielle behov – og den avveiningen slo ikke alltid ut i favør av boikottlinjen.

Utmeldingsaksjonen i september 1942

I to tilfeller forsøkte det illegale Faglig Utvalg å gå ut over den generelle boikottparolen og gjøre Landsorganisasjonen til et tomt skall også i formell forstand. Det var med utmeldingsaksjonen i september 1942 og med intensivering av kontingentstreikparolen i 1944. I hvilken grad ble disse

37 Tallene for vårhalvåret 1943 og 1944 var hhv. 0,83 og 0,5.

38 Halvorsen 1990: 91

39 Ibid: 91

aksjonene vellykkete – og hvilke forhold bremset oppslutning om disse aksjonene på grunnplanet?

Utmeldingsaksjonen i fagbevegelsen 1942 inngikk i en bredere utmeldingsaksjon fra en rekke organisasjoner – rettet mot Quislings planer om å sammenkalle et riksting. Mens de øvrige organisasjonene bare truet med å iverksette aksjonen dersom Quisling fikk realisere sin plan, bestemte Faglig Utvalg at aksjonen innen AFL skulle settes igang uansett. Den ble da også gitt en allmenn begrunnelse i tillegg: de kommissariske faglige lederne manglende evne til å skaffe arbeiderne lønnsøkning og bedre forsyninger.

Aksjonen innen fagbevegelsen ble satt igang 12. september 1942, men den måtte avblåses ti dager senere da Reichskommissar truet med å henrette faglige tillitsvalgte. En ny parole om å trekke utmeldingene tilbake, ble da sendt ut.⁴⁰

Hvor mange fulgte parolen om å melde seg ut? Samtidige hjemmefrontkilder oppga mellom 100 000 og 150 000 av de i alt ca. 300 000 medlemmene i AFL.⁴¹ I *Norges krig* i 1950 gjenga Jens Boyesen, som selv hadde hatt tilknytning til den sivile motstandsledelsen, en rapport fra høsten 1942 som «nøkrter» beregnet tallet til 80 000. Han føyde for sikkerhets skyld til at dette overslaget «...er kanskje likevel for høyt».⁴² Det ble likevel tallene og ikke advarselen som kom til å gå i arv til senere historieskriving.

Da Thomas Chr. Wyller i 1958 utga sin studie av organisasjonene under okkupasjonens første fase – en studie som er blitt stående som standardverket om emnet – forsøkte han ikke å gi noen egen beregning. Han refererte imidlertid de nevnte tallene og slo fast at en i samtiden regnet med at 80 000 utmeldinger hadde nådd fram til adressatene, mens mellom 100 000 og 150 000 hadde undertegnet. Differansen besto da av de utmeldinger som ble liggende hos tillitsvalgte eller administrasjon, ble tatt av politiet i posten eller ble undertegnet så sent at de ble innhentet av kontraordren. Han anfører at tallene bygger på oppgaver fra Postvesenet, men peker på at det «...i dag [er] umulig å fastslå nøyaktig hvilket omfang aksjonen fikk».⁴³

I nyere oversiktsverk som *Norge i krig* og *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* gjenfinnes fortsatt de tallene som opprinnelig stammet fra Hjemmefronten selv.⁴⁴ Kildegrunnlaget for tallene må imidlertid sies å være

40 Se f.eks. Pryser 1988: 337ff

41 Dette var det tallet Koordinasjonskomiteen opererte med, iflg. Thomas Chr. Wyller, *Nyordning og motstand. En framstilling og en analyse av organisasjonenes politiske funksjon under den tyske okkupasjonen, 25.09.1940 – 25.09.1942*, Oslo 1958: 151.

42 Jens Boyesen, *Fra yrkesorganisasjonenes kamp*, i S. Steen (red.), *Norges krig*, bd. III, Oslo 1950: 304 og 306. Det framgår av Wyller 1958: 351, note 80 at det var Boyesen selv som skrev denne rapporten.

43 Wyller 1958: 151 og 351, note 80.

44 Nøkleby 1986: 172 oppgir mellom 100 000 og 150 000, mens Pryser 1988: 340 anslår tallet til vel 100 000.

diffust, og generelt bør en være skeptisk til tall som hadde en åpenbar propagandafunksjon da de ble lansert.

Wyller har utvilsomt rett i at det er umulig å fastslå omfanget av aksjonen nøyaktig, idet de utmeldingsskriv som *ikke* ble sendt inn, nødvendigvis må være en usikker størrelse. Når det gjelder de mottatte utmeldinger, er situasjonen en annen. I papirene til Gauamtsleiter Fritz Johlitz, leder av Abteilung Arbeit und Sozialwesen i Reichskommissariat på det tidspunkt aksjonen fant sted, finnes en oversikt over registrerte utmeldinger og de påfølgende tilbakekallelser – dag for dag, forbund for forbund.⁴⁵ Denne kilden har åpenbart ikke vært utnyttet inntil denne artikkelforfatter fant den og la de relevante tallene til grunn i sitt arbeid med Jern og Metalls historie.⁴⁶

Det er all grunn til å vurdere tallene i oversikten som pålitelige. De ble ikke offentliggjort i samtiden og kan derfor ikke være laget for propagandformål.⁴⁷ Tallene for Jern og Metall er dessuten helt sammenfallende med de tall som framgår av materiale i forbundets eget arkiv.⁴⁸ Vi må derfor kunne gå ut fra at de gjengir korrekt det antall utmeldinger som faktisk ble mottatt og registrert i dette tidsrommet.⁴⁹

På grunnlag av denne oversikten kan vi sette opp en tabell som viser absolutt og relativt omfang av henholdsvis registrerte utmeldinger og tilbakekallinger.⁵⁰

45 Riksarkivet, Reichskommissariat. Hpt.abt. Volkswirtschaft, Abt. Arbeit und Sozialwesen, pk. 1. Vedlegg til udat. og usign. skriv merket «Gauobmann Johlitz, Betr. Fortführung der Arbeit in den Gewerkschaften». Oversikten går fram til 01.10.42.

46 Halvorsen 1990: 98-99

47 En gjennomgang av *Aftenposten* og *Fritt Folk* 15.09.-20.10. 1942 viser ingen referanse til denne oversikten eller tallene, idet utmeldingsaksjonen tvert imot ble fortiet.

48 AA, NJ&MF. Boks 50, mp. Okkupasjonen, legg Utmeldelser 1940-45.

49 Det kom bare inn 48 utmeldinger til Jern og Metall etter 1. oktober (se forrige note). Vi må kunne gå ut fra at situasjonen var den samme i de øvrige forbund, slik at tallene pr. 01.10. gir et tilnærmet korrekt bilde.

50 Prosentberegningen er foretatt av artikkelforfatteren. Til grunn ligger medlemstallene for AFL totalt (293 774) og for de enkelte sammenslåtte forbund iflg. AFL. Årsberetning 1942-43, Oslo 1944: 66-67, tabell V.

FORBUND	Registr. utmeld. pr. 01.10.42	Utmeld. i prosent av medl.tall	Registr. tilbakekalte utmeld.	Tilbakekalte utmeld. i prosent av utmeld.
Norsk Forb. for Nærings- og Nytelses- middelind.	947	5,3	498	52,6
Norsk Forb. for Bygningsind.	2795	4,7	402	14,4
Norsk Forb. for Bekledningsind.	2186	10,8	1979	90,5
Norsk Forb. for Grafiske Fag	2257	28,2	2190	97,0
Norsk Forb. for Kjemisk Ind.	1725	9,9	599	34,7
Norsk Forb. for Jern- og Metallind.	5924	16,6	5347	90,2
Norsk Forb. for Treind.	682	7,6	253	37,1
Norsk Forb. for Papirind.	1529	10,6	1511	98,8
Norsk Forb. for Hotell- og Restaurantvirks.	564	10,1	257	45,6
Norsk Forb. for Handel og Kontorvirks.	3144	18,7	1807	57,5
Norsk Forb. for Skog- og Landarbeid	677	2,9	63	9,3
Norsk Forb. for Sjøfart og Transport	735	3,8	510	69,4
Norsk Forb. for offentlige yrker	8212	17,9	3677	44,8
Norsk Arbeids- lederforb.	42	2,0	0	–
Norsk Musikerforb.	0	0	–	–
TOTALT for AFL	31419	10,7	19093	60,8

Tallene og variasjonene forbundene imellom inviterer til mange refleksjoner og hypoteser. Her skal bare konstateres at det registrerte totale tall på utmeldte for hele Landsorganisasjonen så vidt oversteg 30 000, dvs. et omfang langt under det en hittil har tatt for gitt. Det tilsvarte i overkant av hvert tiende medlem. Om en tar godt i og beregner tallet på underskrevne, ikke mottatte skriv til en tredel av alle utmeldinger, kommer en opp i ca.

45 000.⁵¹ Det er vel halvparten av Boyesens «nøkterne» beregning – og under halvparten av de minimumstall som ellers har vært vanlige.

Om også denne betydelig nedjusterte oppslutningen kan bedømmes som «...en overbevisende avvisning av nazismen»,⁵² må bli en vurderingssak. Klubbformennene fra de største jern- og metallbedriftene i Oslo vurderte i ettertid aksjonen som «... en sørgelig fjasko...».⁵³ Grunnene til den manglende oppslutning vil vi komme tilbake til.

Kontingentstreiken

Kontingentstreiken var ett av de boikottiltakene som ble planlagt sommeren 1941. Etter at NS overtok AFL, ble en slik parole satt fram med jevne mellomrom. Men først i 1944 ble kontingentstreikparolen kjørt fram i en bred og intensiv kampanje.⁵⁴ Årsaken var trolig at en lenge var usikker på hvor stor oppslutning en slik aksjon ville få.

Parolen må likevel ha hatt en viss virkning også før 1944. Innen Jern og Metall steg andelen «papirmedlemmer», dvs. medlemmer som ikke var rimelig ajour med sin kontingent, fra de normale 7-8 prosent i 1940-41 til 13 prosent i 1942 og 25 prosent i 1943.⁵⁵ I Bygningsarbeiderforbundet, som med sin lite stasjonære medlemsmasse alltid hadde hatt problemer med kontingentinnkrevingen, sank tallet på kontingentbetalende medlemmer drastisk allerede i 1940, både absolutt og relativt. Ytterligere fall kan først registreres i 1943. Tallet på kontingentbetalende medlemmer sank da til vel 52 prosent av 1939-tallet (mot vel 67 prosent i 1940) – til tross for økning i forbundets formelle medlemstall.⁵⁶ Det er rimelig å anta at kontingentstreikparolen er hovedforklaringen på denne siste nedgangen.

Andre forbund er ikke undersøkt, men tendensen har trolig vært den samme. For omfanget var åpenbart stort nok til å skape bekymring i AFLs kommissariske ledelse. Høsten 1943 ble det vedtatt å sende ut rundskriv til forbundene med beskjed om å stoppe utbetalinger fra hjelpekassene til

51 I Halvorsen 1990: 99 gis et anslag på «...høyst 50-60 000». I ettertankens lys fortoner dette seg urealistisk høyt. Samme sted er også prosentandelen utmeldte for Jern og Metall beregnet noe for høyt, idet bare medlemstallet for det tradisjonelle forbundet og ikke det sammenslåtte ble lagt til grunn.

52 Nøkleby 1986: 172

53 AA, NJ&MF. Boks 50, Beretning over klubbformannens arbeid fra april 1943 til mai 1945. Dette er beretning for det såkalte Klubbformannsutvalget og er skrevet rett etter krigen.

54 Jfr. Pryser 1988: 360ff

55 Halvorsen 1990: 103

56 Norsk Bygningsarbeiderforbund. Melding om forbundets virksomhet 1945, Oslo 1947: 21, tabell. I 1941 steg tallet på betalende medlemmer til 76 prosent av 1939-tallet, men sank deretter til 71 prosent i 1942.

medlemmer med kontingentrestanser ut over det tillatte.⁵⁷ Det er uklart i hvilken grad dette påbudet ble praktisert – i Jern og Metall ser det ikke ut til å ha blitt fulgt.⁵⁸ Det gjelder trolig også Bygning – der økte utbetalingene fra forsikringskassen i 1944, mens kontingentinntektene ble redusert med en tredel.⁵⁹

Da Quisling i mai 1944 igjen lanserte sin plan fra 1942 om å danne et «Arbeidssamband», ble kontingentstreikparolen trappet opp som motiltak. Kampanjen ble opprettholdt etter at tyskerne også denne gang tvang Quisling til tilbaketog. Den ble nå begrunnet som en generell protest mot NS-ifiseringen av fagbevegelsen. Kontingentstreik ble sett på som en mindre utfordrende parole enn utmelding, men ville få samme demonstrasjonseffekt og var på samme måte forbudt ifølge den tyske forordning fra september 1941.⁶⁰

Det er ingen tvil om at tallet på «papirmedlemmer» steg kraftig under denne nye aksjonen. Tall for AFL totalt og alle forbundene har vært vanskelig å finne. Men innen Jern og Metall var utviklingen slik at den kommissariske forbundsleder i juli mismodig spådde at om det fortsatte slik «...er det no fare for at det bare blir papirmedlemmer igjen i forbundet».⁶¹ Ved årsskiftet var prosentandelen likevel bare steget til 42. Innen Bygning sank gjennomsnittstallet på betalende medlemmer ytterligere – til 39 prosent av 1939-tallet.⁶² Innen Handel og Kontor sank kontingentinntektene til 54 prosent av 1940-nivået.⁶³ Disse tallene viser at

57 AA, AFL. Protokoll fra fagrådsmøte 30.10. 1943. («Fagrådet» erstattet Sekretariatet da førerprinsippet ble innført i AFL). Det var ikke første gang problemet ble tatt opp – forbundsleder Bervik (Sjøfart og Transport), som fremmet forslaget, framholdt «...at man hadde behandlet denne sak så ofte at det no måtte gå an å finne fram til en løsning. Saken talte ikke ytterligere utsettelse.» Jfr. Lars Langengen, *Visjoner. Nasjonal Samlings nyordning av arbeids- og organisasjonslivet med utgangspunkt i NS faggruppeorganisasjon, 1940-1945*. Hovedoppgave i historie, UiO, høsten 1991: 60. Der framgår det at samarbeidskomiteen NS-AFL allerede 07.01. 1942 vedtok å sende ut advarsler til medlemmer som ikke betalte kontingent, med trussel om å rapportere til det tyske Sipo. Møtet fant likevel at det «ikke var tilrådelig» å innføre kontingenttrekk direkte i lønnen.

58 Utbetalingene fra forbundets forsikringskasse gir ingen klar indikasjon på en mer restriktiv linje. Da vi dessuten ikke kan ta for gitt at andelen kontingentnektende var like høy blant stønadsberettigete som blant medlemmer totalt, har tallene begrenset utgangskraft i denne saken. Jfr. NJ&MF. Beretning 1944, Oslo 1945: 76-77, tab. 9. Viktigere er at artikkelforfatteren heller ikke har funnet noen indikasjoner i forbundets øvrige kildemateriale på at slike represalier ble innført.

59 Som note 56, s. 109, tab. VIII

60 Som note 54

61 AA, AFL. Protokoll fra fagrådsmøte 29.07. 1944, Birger Aamodt

62 Som note 55 og 56

63 Norges Handels- og Kontorfunksjonærers Forbund. Beretning 1939 – 10. sept. 1941. Regnskaper 1939 – 10. mai 1945, Oslo 1945: 185. Noe av nedgangen skyldtes en viss – men på langt nær like stor – nedgang også i medlemstall fra 1942. Det er heller ikke kontrollert om kontingentsatsene kan ha gått noe ned. Som målestokk er derfor tallet upresist. Men tendensen er klar nok.

oppslutningen om kontingentstreiken nå var betydelig større enn om utmeldingsaksjonen i 1942.

Forhold som motvirket aksjonsparolene

Målt ut fra den ideelle fordring var oppslutningen kanskje ikke imponerende verken ved utmeldingsaksjonen i 1942 eller om kontingentstreikparolen. Ikke-deltakelse kan imidlertid ikke uten videre utlegges som likegyldighet eller – enda mindre – som sympati med NS. Det var imidlertid flere forhold som hemmet eller motvirket oppslutning om aksjonene også blant mange medlemmer som var negative til NS.

En slik faktor var *frykt*. Det var forbudt å følge parolene om utmelding eller kontingentnekt. Tyske represalier kunne ramme både en selv og dem en hadde forsørgeransvar for. Det var for eksempel en utbredt frykt for at kontingentboikott kunne føre til tvangsarbeid. «Kontingentstreiken har ikke vært effektivt gjennomført innen Jernindustrien [...] dette skyldtes delvis besøk av Statspoliti hos flere – likeledes at man kunne risikere å komme på tyske anlegg og verksteder...», rapporterte en ledende motstandsmann innen forbundet i begynnelsen av 1944.⁶⁴ Når oppslutningen om aksjonen i 1944 var klart større enn om den i 1942, skyldtes det bl.a. også at frykten nå var mindre.

Materielle fordeler ved å opprettholde medlemskapet var en annen viktig brems. Forbundets fortsatte funksjon som økonomisk bidragsyter og støtte i økonomiske interessekonflikter var et argument for å bli stående og å betale kontingent. I en tid med økende mat- og varemangel var det ofte små marginer som skilte mellom det nødvendige minimum og sult – særlig for den klassen som normalt hadde minst av verdi å tilby på bytte- og svartebørsmarkedet.

Et tredje forhold som hemmet oppslutning om aksjonene var *mangelfull organisering*. Masseatferd av denne typen krever normalt grundig organisering om den skal bli effektiv – især under illegale forhold. Særlig utmeldingsaksjonen i 1942 var imidlertid mangelfullt organisert. For eksempel ble kommunistenes organisasjon, med flere av de største illegale avisene og med sterk forankring i fagbevegelsen, ikke varslet på forhånd om aksjonen.⁶⁵ I tillegg til denne politiske innsnevring kom manglende geografisk spredning både når det gjaldt Faglig Utvalgs og mange illegale forbundsutvalgs kontaktnett. Innen Jern og Metall meldte nesten hvert fjerde medlem seg ut i Oslo, mens parolen nådde Bergen først da aksjonen var i ferd med å avblåses. Og selv i Oslo klagde klubbformennene i ettertid

64 AA, AFLs Stockholmsarkiv. Boks XI, mp. Rapporter, rapport datert Stockholm 10.02.44 fra Rolf H. Olsen.

65 Jfr. Ferdinand Schjelderup, *På bred front. 1941-1942*, Oslo 1947: 289, der dette pekes på som en viktig mangel.

over manglende forhåndskontakter.⁶⁶ Den høye andelen av tilbakekallinger i forhold til utmeldingene i bl.a. Jern og Metall indikerer også organisert kollektiv atferd der parolene nådde fram og ble fulgt. 17. september meldte 803 medlemmer seg ut på Myrens verksted i Oslo – ni dager senere trakk nøyaktig samme antall utmeldingene tilbake igjen.⁶⁷ Men som vi så, var situasjonen annerledes på dette punkt i flere andre forbund.

Også ved kontingentstreiken i 1944 spilte utvilsomt kontaktnett og organisering en viktig rolle. Det er likevel grunn til å peke på at holdningen i det lokale tillitsmannssjikt kunne være mer avgjørende for utfallet enn kontaktfrekvensen med motstandsledelsen. Når avdelingene på Hov i Land, på Geilo og i Larvik toppet statistikken i Jern og Metall med over 80 prosent papirmedlemmer i 1944, skyldtes det ikke at disse hadde god og hyppig kontakt med sitt illegale forbundsutvalg.⁶⁸

Til slutt er det grunn til å peke på at disse aksjonene også måtte overvinne innarbeidet *organisasjonstenkning*. Til dels gjaldt det atferd og lojalitet innarbeidet over mange år, og den ble opprettholdt også av det faktum at tradisjonelle tillitsvalgte og ansatte fortsatt satt i hovedstyre og forbundsadministrasjon og i regionale og lokale lederposisjoner.

Denne organisasjonsånden hentet næring fra de konflikter som fortsatt forekom – og mot slutten av krigen ble styrket av det stadig mer påtrengende etterkrigspektivet. Behovet for å ha en intakt og velfungerende fagorganisasjon som umiddelbart kunne tre fram som talsmann for medlemmenes interesser, kom for mange til å veie tyngre enn plikten til anti-nazistisk symbolmarkering. Flere steder gikk derfor organisasjonsledd innen Jern og Metall bevisst *mot* kontingentstreikparolen. Det gjaldt for eksempel styret i den viktige foreningen «Mekanik» i Bergen. Og det gjaldt avd. 123 Jørpeland, som organiserte arbeiderne ved Stavanger Electro Staal. Der uttalte et tillitsmannsmøte i september 1944:

«Tiden er nå inne til at alle arbeidere av all kraft må slutte opp om organisasjonen, slik at vi kan stå samlet for å ivareta våre interesser når krigen er slutt...».⁶⁹

Slik sto parolene om formell motstandsmarkering mot et sett av hindre som fikk mange medlemmer til fortsatt å holde på sin organisasjonstilknytning. Disse spente fra manglende kjennskap til parolene, frykt og materielle behov til tradisjonell organisasjonslojalitet og begynnende prioritering av etterkrigsbehovene.

66 Halvorsen 1990: 99-100. I forbundets arkiv (se note 48) ligger oversikter som viser ca. 2500 utmeldinger av i alt 11 000 medlemmer i Oslo. På en stor arbeidsplass som Akers mek. Verksted ble imidlertid utmeldingene holdt tilbake etter klare løfter om at det ikke ville bli noe av verken Arbeidssambandet eller Rikstinget, iflg. Boyesen 1950: 306.

67 Halvorsen 1990: 99-100

68 Ibid: 103

69 Ibid: 104

Sluttbetraktning

Motstand tok mange former – også for fagorganiserte. Motstandsmarkering innen egen organisasjon var *en* form. Denne artikkelen er et forsøk på å foreta et visst oppryddingsarbeid i forhold til en del overleverte «sannheter» om denne motstandsformen. Hensikten er å bringe oss nærmere velfundert viten på dette feltet.

Mye av denne viten gjelder foreløpig bare ett forbund – Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund.⁷⁰ Det var imidlertid i 1940 det største forbundet innen Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon – og tradisjonelt ett av de aller tyngste når det gjaldt innflytelse. Situasjonen i dette forbundet må derfor tillegges betydelig vekt også når en vil uttale seg om fagbevegelsen generelt.

En foreløpig konklusjon må bli at metaforen «tomt skall» lett oppfattes bokstavelig og dermed skaper en forestilling som *ikke* er dekkende for situasjonen i forbundet som helhet etter september 1941. Selv fra høsten 1944, da aktiviteten var på et lavmål, var den ikke dekkende i en *helt* bokstavelig forstand – ikke engang om en begrenser den til å gjelde organer over klubbnivå. Da «halvtomt skall» etc. verken saklig eller språklig er noe godt alternativ, kan Grimnes' metafor – «skygge av seg selv» på norsk – være å foretrekke. Den indikerer at det tross alt fortsatt *var* aktivitet, samtidig som den er tilstrekkelig upresis til å romme variasjoner over tid og fra et organ til et annet. For mange klubber innen Jern og Metall var likevel, som vi har sett, heller ikke denne metaforen særlig treffende.

En del forhold i Jern og Metall – som nettopp den sterke klubbaktiviteten – vil åpenbart ikke finnes i alle forbund. Det er likevel grunn til å tro at de samme hovedtrekk og tendenser gjenfinnes i en rekke andre forbund. Når Tore Pryser mener å kunne konstatere at virksomheten i de aller fleste av landets 3500 fagforeninger «stoppet opp» fra høsten 1944,⁷¹ gir han allment det samme bilde som avtegnet seg i Jern og Metall. Men bare nærmere undersøkelser av andre forbund kan vise *hvor* representative de øvrige funn om Jern og Metall er for forbundene som helhet.

To hovedkonklusjoner avtegner seg likevel. Den første er at hindringen for å få medlemmene av fagbevegelsen til å bryte alle bånd med sin organisasjon, også de formelle, ikke bare besto i straffetrusler og mangelfull organisasjon av slik atferd. Den besto også i det faktum at organisasjonen – eller deler av den – fortsatt hadde viktige funksjoner å ivareta på medlemmenes vegne. Og den ville ha det i den aller første etterkrigstid.

⁷⁰ Tall vedr. hovedstyresaker, forbundets undersøkelser og utmeldingsaksjonen gjelder det sammensluttede Norsk Forbund for Jern- og Metallindustrien. For øvrig har bare det tradisjonelle Jern og Metall («Jern- og Metallavdelingen» innen det sammenslåtte forbundet) vært undersøkelsesobjekt.

⁷¹ Pryser 1988: 435

Dette kom hos en del medlemmer til å veie tyngre enn normen om å markere fordømmelsen av NS.

Den andre må være at vi bør gå Hjemmefrontens tall og påstander om motstandsopplutning mer kritisk etter i sømmene før vi gir dem status som historiske fakta.

SUMMARY

Were the NS controlled trade unions «empty shells»?

In September 1941 when the German Reichskommissar Josef Terboven let the Norwegian Fascist Party NS, headed by Vidkun Quisling, take charge of the trade unions, the Resistance movement proclaimed a boycott as a countermeasure. It claimed that the members did in fact follow this slogan, thus turning the National Confederation and the national and local unions into mere paper organizations – or «empty shells».

After the war historians have tended to subscribe to this view, without really supporting it with empirical evidence.

Based on his own studies of the National Union of Metal Workers, the author concludes that this traditional view is far too categorical and does not come to grips with the more complex picture which is founded on thorough studies of the relevant sources.

At regional and local level – where the positions were still held by the traditional leaders – a lot of work was still carried out by the unions, although the activity above shop level was considerably reduced.

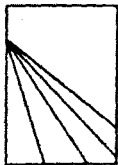
As for the NS leader and the Central Board controlled by him, the boycott from the lower ranks was a reality. But it was never so complete as claimed by the Resistance.

On two occasions the Resistance leaders within the trade unions called for a formal boycott as well. On the basis of a hitherto unknown German report, the author argues that only 10-15 percent of all members of the National Confederation of Trade Unions did take part in the withdrawal action in September 1942, i.e. less than half of the usually estimated number. The subscription boycott organized by the Resistance in 1944 met with a better response, but still less than half of the metal workers ceased to pay.

There were several reasons why many members – although hostile to the NS regime – did not take part in these actions: fear of German reprisals, need for the economic advantages of union membership, insufficient organization of the actions – and towards the end of the war a growing priority towards postwar problems and the need for functioning unions.

By and large the unions were «shells» with an increasingly reduced content. But they were not «empty» in the literal sense of the term.

Terje Halvorsen, f. 1940, cand. philol. 1970, amanuensis 1976, første-amanuensis 1979 ved Oppland DH, Lillehammer.

NYE BØKER – og kortere notiser – og kortere meldinger

HISTORISK TIDSSKRIFT 4/1992

SØLVI SOGNER: *Far sjøl i stua og familien hans. Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*, Oslo 1990, Universitetsforlaget, 101 s.

I innleiinga til denne boka framfører Sølvi Sogner ein engasjert apologi for å sysla med familiehistorie: «Familien er hovedarena for det mest interessante av det som er menneskeliv innebærer. Det er gjennom livet i familien at noen av de mest grunnleggende rammevilkårene settes for menneskelig utfoldelse» (s. 17). «De utallige små beslutningene tatt på familienivå og omsatt i handling var medvirkende til å forandre eller holde ved like historiens gang» (s. 16). Føremålet med boka er å summere opp ti-femten års innsats innanfor norsk familiehistorisk forskning, og Sogner viser bl.a. generøst, men med god grunn, til det nybrotsarbeidet ei lang rad hovudfagsstudentar har levert. «Allmennheten» har vore målgruppe for boka.

I første kapitlet presenterer forfattern det norske bondesamfunnet frå 1500 opp til 1800-talet og viser korleis folkeauken gradvis skapte eit lagdelt samfunn med bønder, husmenn og jordlause arbeidarar. I brennpunktet står «levebrød», og særleg spørsmålet om korleis dei vart kontrollerte. Kapittel 2 tek oss med inn til kjernen i emnet, nemleg familie og hushald (husstand). Omgrepa vert definerte og ein får det første innsynet i dei sosiale skilnadene. Giftarmålet vert presentert som koplinga mellom hushald og levebrød. I det tredje kapitlet gjennomgår forfattern tradisjonelle giftarmålsskikkar og tolkar somme av dei som garantiar for fruktbarheit. Det fjerde kapitlet sveiper over eit stort emneregister: Uekte fødsjar, giftarmålssjansar (endå ein gong!), fertilitet i ekteskapet, amming, barnemortalitet og livsløpet gjennom barndom og ungdom med særleg vekt på tenesteinstitusjonen. Femte kapitlet handlar om hovudpersonane i hushaldet, han far sjøl og ho mor. Kjønnsrollane får fylgig omtale. Endeleg fylgjer konklusjonen som fører oss frå 1800-talet til vår eiga tid og som spesielt vil visa korleis hushaldet skiftar funksjonar og vert endra i storleik og samansetning.

Når ein vender seg til eit breitt og uspesifisert publikum, er det sjølvsagt mange moglege måtar å leggja stoffet fram på. Sogner greier å formidla mykje faktisk kunnskap, og ho gjer det i ei sikker forteljande form. Det er litt av ein prestasjon heilt å ha unngått tabellar og figurar! Av og til kunne eg nok ynskt meg konkrete døme frå lokalstudiar i staden for generelle oppsummeringar som nødvendigvis ikkje kan vekkja dei same assosiasjonane hjå ein ulærerd som hjå spesialisten. Like fullt har mange av oss noko å læra av Sogners enkle og endeframme popularisering.

Sogner nemner at eit nytt arbeidsfelt som familiehistorie ikkje kan opnast og gi resultat frå den eine dagen til den andre. I formidlingsarbeidet kan det diskutertast å prioritera ein indre krins før ein går ut til ålmenta i stort. Både i historie, etnologi og somme samfunnsfag har det lenge vore trong for pensumlitteratur om norsk historisk demografi generelt og familiehistorie spesielt. Sogners bok kunne ha vore

utforma meir med denne marknaden for auga. No vil boka finna sin plass på pensum likevel. Men i forhold til den akademiske brukargruppa vil meldaren påpeika somme innholdsmessige manglar.

Medan hushaldets sosiale dimensjon i det tradisjonelle samfunnet er teken bra vare på, gjeld ikkje det same for hushaldets utvikling frå tidleg 1800-tal til i dag. Her skjer det ei sosial konvergering i storleik og struktur som kunne fortent grundigare analyse med tanke på å kasta lys over funksjonsendringar. Totalt sett får giftarmålsmønsteret ei grundig handsaming i boka, men det skjer springande over ikkje mindre enn tre kapittel. Her kunne eg tenkt meg ein disposisjon som gav ein reinare tematisk gjennomgang. Av emne som er underdekte vil eg nemna årstidsvariasjonar for fødsjar, dødsfall og giftarmål. Flyttingar lærer ein likeeins lite om. Det kan sjølvsagt innvendast mot dette at det dreg framstillinga frå familiehistorie over mot historisk demografi meir allment. Eg skulle også gjerne sett fleire resultat frå lokalundersøkingane, gjerne med komparativ kommentar. Svært følbart er det at forfattern berre såvidt streifar gjennom brotet for fødselsregulering, som ho er vår fremste ekspert på. Og kvar er mentalitetshistoria? Eg kvakk til då eg s. 49 støytte på denne setningen: «Folk var ikke dummere før enn de er nå, og ikke var de annerledes heller – det er det underliggende hovedsynspunkt her.» Dette skulle eg gjerne høyrte meir om.

I universitetssamanheng etterspør ein ikkje berre resultat, men også metodar og teoriar. Eg vil meina at det er eit klart minus med boka at metodar ikkje vert demonstrerte. Familierekonstitusjonsmetoden er ikkje omtala, og heller ikkje metodar for hushaldsanalyse, td. Peter Lasletts system. Av eiga røynsle meiner eg å vita at det ikkje minst i den breie lesarkrinsen er stor interesse for å kjenna forskarens verktøy. På teorisida burde det ha vore nok av element å gripa fatt i for å levandegjera funna – eg nemner i fleng Eilert Sundt, Jaques Dupâquier og Edward Shorter. Sistnemnde ville gjort seg fortrefteleg i gjennomgangen av giftarmål og holdningar til barn td. i kapitla 3 og 4.

Slik er det ofte: Mykje vil ha meir! Sølvi Sogner fortener under alle omstende takk for det vi har fått.

Ståle Dyrviik

Ståle Dyrviik, f. 1943, cand. philol. 1971, professor 1988.

TOR PRYSER: *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*. Tiden Norsk Forlag, 1991. 166 s.

Dette er en egen liten bok, men den utgjør samtidig et tillegg til kapitlet «Nazifiseringen av arbeiderbevegelsen» i det store bindet som Pryser har skrevet i Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Og det må nok sies at vi har å gjøre med et slags appendiks like mye som en selvstendig bok. For en stor del handler den om NS-forsøkene på å overta fagbevegelsen under krigen og motstanden mot disse forsøkene. For dem som er uten gode forkunnskaper, vil det lønne seg å følge beretningen med Arbeiderbevegelsens historie for hånden. Leserne får for eksempel vite at Fagopposisjonen av 1940 gikk over på NS-linjen i 1941. Men de må slå opp i det store bindet, hvis de ikke fra før av kjenner til hva denne opposisjonen

var og ønsker å få vite når den oppstod i skjebneåret 1940, og hva for en linje den da fulgte.

De nye opplysningene om hva som hendte under krigen supplerer imidlertid både Pryseres eget bind og Øystein Sørensens omfangsrrike bok fra 1989 om ideologiske brytninger innenfor NS 1940-45. Pryser har gått gjennom både samtlige NS-skrifter og referater fra rettsoppjøret etter krigen.

Venstrestrømningene i Quislings parti følger han dessuten helt tilbake til før midten av 1930-tallet. Det gjelder partiprogrammet, og det gjelder også tilhengerens sosiale bakgrunn. Blant annet gjengir han resultatene fra analyser som er gjort av valgstatistikken. I enkelte kommuner, særlig i skogsbygdene i Hedmark, fikk NS en viss oppslutning fra arbeidsfolk og småbrukere i siste del av mellomkrigstiden. Partiet appellerte da også ved valgene med en del sosialistiske og anti-kapitalistiske slagord. Dette lød nok bare som tomme fraser for arbeiderbevegelsen, men selv trodde NS-lederne på sine ideer og prøvde å realisere dem så langt evnen rakk, sier Pryser (s. 19). Han viser også dette i enkelte tilfeller, ikke minst når det gjelder Odd Fossum, som tyskerne beordret til kommissarisk leder for Landsorganisasjonen. Fossum kom fra skogsarbeiderbygdene og tilhørte «den venstre-radikale NS-gruppen i Elverum». En tilsvarende innstilling, sier Pryser, hadde den kommissariske sjefen for Sosialdepartementet, professor Birger Meidell. Men hans bakgrunn står det ikke noe om. Samtidig siterer Pryser sosialistisk propaganda som Meidells kollega Gulbrand Lunde kom med i oktober 1940. Men han spør ikke om dette var annet enn velklingende retorikk, noe «Tale-Gulbrand» behersker i rik monn.

Ingeniør Lunde var virksom i en av vestlandsbyene i 1930-årene, og Quislings parti fikk på ett tidspunkt en høyere stemmeandel her enn noe annet sted. En analyse av valgene er foretatt i *Stavanger: Mellom sild og olje* (red. Rolf Danielsen), men denne episoden er ikke nevnt. Den ble også bare et øyeblikksfenomen.

Lunde hadde vist seg i stand til å få kontakt med velgere, da NS fikk oppslutning i Stavanger før krigen en ganske kort stund. Men den gangen sendte han ikke ut noen sosialistisk appell. Tvert om, det var særlig Høyres velgerskare i byen han vendte seg til og tok stemmer fra ved kommunevalget i 1934. (Blant annet valgstatistikken viser det, se *HT* 1975, s. 58.) Gulbrand Lunde kan nok ikke sees som representant for ekte venstrestrømninger i Vidkun Quislings parti.

Av større interesse er spørsmålet om venstrestrømninger i noen særlig grad gjorde seg gjeldende i Quislings eget sinn. I hvert fall ifølge teorien var det jo Føreren som avgjorde innenfor partiet. Og det er vel kjent at som yngre mann hadde han mottatt sterke inntrykk i Sovjet fra oppbyggingen av «arbeidernes stat». På en mann som Johan Throne Holst virket Quisling ennå omkring 1930 seriøst opptatt av arbeidernes kår og sosial forsoning, skriver Erik Rudeng i sin bok om Sjokoladekongen. Etter det såkalte Menstad-slaget i 1931 ble Quisling av mange ansett som arbeiderfiende nr. 1, men vi vet nå at det var med urette han ble tillagt skylden eller æren for det som da hendte. Der spilte han som forsvarsminister bare en passiv rolle. Men hvilken rolle spilte nå Vidkun Quisling, eller rettere sagt hans mulige fortsatte venstreorientering, i det partiet som han ledet fra 1933 til 1945, ja som han helt kunne beherske hvis programmet ble tatt alvorlig? Vi får vite i Pryseres bok at han ble voldsomt skuffet da tyskerne stoppet hans planer om et Norges Arbeidssamband (s. 38). Men det kunne vært mer interessant å få kjennskap til om han satte noen spor etter seg når det gjaldt konkrete ting i arbeidslivet. På s. 77

nevnes at et utkast til forbedringer i visse lønsvilkår ble forelagt Quisling i 1943, men Pryser forteller ikke noe om hvordan Føreren reagerte (heller ikke i Arbeiderbevegelsens Historie, der samme episode er gjengitt med samme ord s. 443). Overhodet blir ikke Quisling nevnt noen steder uten i forbifarten. Han var jo også et skolelys uten praktiske evner, bortsett fra en sterk ordenssans, som imidlertid alt for lett skar ut i skjematisk tenkning. På arbeidslivets område skulle en tro at han under krigen hadde litt å gjøre med ting som var til å ta og føle på, men tilsynelatende var dette helt ubetydelig. Vi får inntrykk av at Quisling mer syslet med å sette ned på papiret, vakkert og velordnet, planer om organisering og luftig tankespinn rundt prinsipper og retningslinjer.

Dette blir likevel et nokså løst inntrykk. Tore Pryser kunne gjerne fortalt noe mer om forholdet mellom Vidkun Quisling personlig og venstrestrømningene i partiet hans gjennom de tolv årene det bestod. Kanskje har ikke kildene stort å berette. Da kunne vi fått vite det i hvert fall.

Sten Sparre Nilson

Sten Sparre Nilson, f. 1915, cand. oecon. 1940, dr. philos, professor i statsvitenskap.

EGIL A. WYLLER (red): *Universitetets idé gjennom tidene og i dag* Oslo: Universitetsforlaget 1991; 202s.

«Universitetets idé gjennom tidene» er en pretensiøs tittel. Som tema er det kanskje særlig viktig i dag å ta opp emnet til drøfting, like så mye som at det ved tre av våre fire universiteter arbeides eller skal arbeides med universitetshistorie. Boka er et resultat i hovedsak av en serie seminarinnlegg ved Universitetet i Oslo i 1990. Boka bærer da òg undertittelen «En samling Oslo-foredrag» noe som indikerer et noe lavere ambisjonsnivå enn hovedtittelen bærer bud om.

I tillegg til en åpning og fortale er boka delt i to hovedblokker: «Historikk» og «Dagens situasjon». I den historiske delen (7 bidragsyttere samt et mindre oversatt stykke av W. von Humboldt) omhandles skolen i Athen, latinsk middelalder, reformasjonstid og opplysningstid samt den tyske ny-humanismen. Den andre delen behandler dagens situasjon og består av i alt 11 innlegg fordelt på fire blokker: postmodernismens utfordring, universitet og samfunn, vitenskapens enhet og forskningens mangfold og til slutt Oslo Universitet i dag.

Bokens emne er utvilsomt viktig i dagens situasjon, selv om det avhenger noe av om man mener at ideen er konstant eller om ideene er skiftende over tid. I bokens historiske del er det tydelig at forfatterne har vektlagt universitetets skiftende idé og sett denne i lys av samtidige kulturelle, sosiale og politiske forhold. I mangt er dette bokas mest vellykkede del, som gir 100 sider grei introduksjon til noen utvalgte universitetstyper fram til midten av 1800-tallet. Desto mer forunderlig er det at historien stopper der, før det moderne samfunn startet differensieringsprosessen og kvantifisering av universitetene. Forklaringen på denne underlige måten å drøfte den historiske universitetsutviklingen på finner vi i del 2, der det blir ganske klart at egentlig har det ikke skjedd mye etter von Humboldt, annet enn ytre samfunns forsøk på hele tiden å korrumpere universitetet. Den historiske beskrivelsen får derfor ufrivillig mer et preg av å være en legitimerende og ideologiserende